

Володимир Степанович ЧОРНИЙ

кандидат економічних наук,
доцент,
кафедра аудиту, ревізії та аналізу,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: chornyuy@ukr.net

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ ТА МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ РЕГІОНУ

Чорний, В. С. Статистичний аналіз демографічної ситуації та міграційних процесів регіону [Текст] / Володимир Степанович Чорний // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – Випуск 1. – С. 130-136. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Статтю присвячено аналізу демографічної ситуації в Тернопільській області. Для проведеного дослідження використовувалися методи: історичного і логічного аналізу фахових та інформаційних джерел, методи аналізу і синтезу та системний метод наукового пізнання.

У статті висвітлено тенденції основних демографічних показників у регіоні на основі аналізу даних державної статистики про демографічну ситуацію та зареєстровані міграційні потоки. Зокрема, проведено комплексний аналіз регіональної міграції. Розкрито причини та наслідки трудової міграції для України. Окреслено проблеми правового регламентування трудових відносин із міжнародними мігрантами та перспективи їх вирішення.

Ключові слова: демографічна ситуація; демографічна криза; внутрішня міграція; міграційні потоки.

Volodymyr Stepanovych CHORNYI

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Audit, Revision and Analysis
Ternopil National Economic University
E-mail: chornyuy@ukr.net

**STATISTICAL ANALYSIS OF THE DEMOGRAPHIC SITUATION AND
MIGRATION PROCESSES OF THE REGION**

Abstract

The article is devoted to the analysis of the demographic situation in Ternopil region. The following methods are used in this research: method of historical and logical analysis of professional and informational sources, methods of analysis and synthesis and the systematic method of scientific knowledge.

The article describes the trends of the main demographic indicators in the region on the basis of the analysis of the data of the state statistics on the demographic situation and the registered

© Володимир Степанович Чорний, 2017

migratory flows. In particular, a comprehensive analysis of regional migration has been conducted. The causes and consequences of labor migration for Ukraine are revealed. Problems of legal regulation of labor relations with international migrants and prospects of their solution are outlined.

Keywords: *demographic situation; demographic crisis; internal migration; migration flows.*

JEL classification: J11, J13

Вступ

Загострення демографічної ситуації в Україні зумовило посилення інтересу органів державного управління всіх рівнів, політиків, науковців, громадських організацій, пересічних громадян до демографічних проблем насамперед на регіональному рівні. У публікаціях на цю тему часто йдеться про демографічну кризу, найвиразнішим виявом якої є помітне зменшення чисельності населення, котре супроводжується деформацією процесів його відтворення. Отже, для запровадження дієвої демографічної політики, спрямованої на підвищення рівня та поліпшення якості життя населення, необхідно проаналізувати реальну демографічну ситуацію як на національному, так і регіональному рівнях, залучивши арсенал сучасних методів різних наук, у тому числі й статистичних.

Розробці методологічних і методичних засад дослідження сучасної демографічної ситуації, виявленню причин та наслідків демографічної кризи, тенденцій демографічних процесів та їхніх регіональних особливостей присвятили наукові праці багато вчених, зокрема, Д. Богиня, Н. Гринчук, Ю. Дехтяренко, В. Джаман, Е. Лібанова, І. Курило, Н. Лакіза-Сачук, Ю. Муромцева, В. Новіков, Л. Ноджак, І. Прибиткова, С. Пирожков, С. Стеценко, В. Стешенко, С. Цапок, П. Шевчук, Н. Фойгт та ін.

Науковим дослідженням деморозвитку України та її регіонів займаються такі наукові установи, як Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Інститут економіки НАН України, Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут регіональних досліджень НАН України, Департамент статистики населення та адміністративно-територіального устрою, Науково-дослідний інститут статистики Держкомстату України, вищі навчальні заклади та ін.

Мета статті

Метою статті є проведення статистичного дослідження демографічної ситуації на регіональному рівні та міграційних процесів; вивчення причин та наслідків демографічної кризи. Об'єктом проведеного дослідження обрано закономірності демографічних явищ і процесів у Тернопільській області.

Виклад основного матеріалу дослідження

Демографічна ситуація в Україні, зокрема й у Тернопільській області, впродовж останніх років характерна переходом до тривалої й усталеної тенденції абсолютного зменшення кількості населення. Скорочення чисельності населення України зумовлене як від'ємними значеннями природного приросту (переважанням кількості померлих над кількістю народжених), так і від'ємним сальдо міграції (переважанням числа вибулих за межі країни над числом прибулих).

У Тернопільській області чисельність населення змінюється за рахунок природного та міграційного рухів. До кінця 80-х років вирішальну роль у формуванні змін чисельності населення відігравав природний приріст, тоді як роль міграції була

ISSN 2415-8453. Ukrainian Journal of Applied Economics. 2017. Volume 2. Issue 1.

незначною, а в 1990-1993 рр. вплив міграційних процесів став вирішальним: чисельність населення в ці роки збільшувалась, головним чином, за рахунок міграції (починаючи з 1992 р. спостерігалось природне скорочення), а в 1994-2013 рр. зменшення чисельності обумовлено як природним, так і міграційним скороченням. Починаючи з 2014 р., чисельність населення також зменшується, але винятково за рахунок природного скорочення, водночас зафіксовано незначний міграційний приріст населення.

Чисельність наявного населення в області на 1 січня 2016 р. становила 1065,7 тис. осіб. Упродовж 2015 р. чисельність населення зменшилася на 4,2 тис. осіб, що в розрахунку на 1000 осіб наявного населення становило 4,0 особи.

Загальне скорочення населення області у 2015 р. відбулося за рахунок природного скорочення – 4477 осіб, водночас зафіксовано міграційний приріст населення – 250 осіб. Зменшення чисельності населення в 2015 р. було зареєстровано в м. Чортків та 16 районах області. Лише в Тернопільському районі та м. Тернополі зареєстровано збільшення чисельності населення.

Головний чинник формування чисельності населення – природний приріст (скорочення) населення. У 2015 р. природне скорочення населення спостерігалось в усіх районах області та м. Чорткові. Тільки в м. Тернополі був зареєстрований природний приріст населення (523 особи). Рівень природного скорочення мав значні відмінності по районах області: показник коливався від 0,3 особи на 1000 осіб наявного населення в Буцацькому районі до 11,4 у Монастириському районі при обласному значенні 4,2. Природне скорочення населення є результатом перевищення кількості померлих над кількістю живонароджених.

Упродовж 2015 р. в області народилося 10776 дітей, що в розрахунку на 1000 осіб наявного населення становило 10,1 дитини, а померло 15253 особи (14,3 ‰). Залишається суттєвим перевищення кількості померлих над кількістю живонароджених: на 100 померлих – 71 народжений. Рівень народжуваності найвищий у Кременецькому (13,0 народжених на 1000 осіб наявного населення) та Буцацькому (12,9 ‰) районах, а найнижчий – у Монастириському (7,5 ‰) та Чортківському (7,7 ‰) районах.

Таблиця 1. Складові формування приросту (скорочення) чисельності населення у 2015 році*

(осіб)

	Чисельність наявного населення на 1 січня 2015 р.	Загальний приріст, скорочення (-)	У тому числі		Чисельність наявного населення на 1 січня 2016 р.
			природний приріст, скорочення (-)	міграційний приріст, скорочення (-)	
По області	1069936	-4227	-4477	250	1065709
Міські поселення	475797	-561	32	-593	475236
Сільська місцевість	594139	-3666	-4509	843	590473

*Розроблено автором на основі [1].

Реальним резервом зменшення природного скорочення населення є зниження рівня смертності. Інтенсивність смертності суттєво залежить від рівня постаріння

населення. У зв'язку з цим найвищий рівень смертності зареєстровано в Монастириському (18,9 померлих на 1000 осіб наявного населення), Зборівському (18,4 ‰), Чортківському (18,1 ‰) та Підгаєцькому (17,9 ‰) районах, серед населення яких спостерігається висока питома вага осіб похилого віку [1].

Значно менший вплив на формування чисельності населення області порівняно з розміром природного приросту (скорочення) населення має міграційний приріст (скорочення) населення.

У 2015 р. в області міграційний приріст населення сформувався за рахунок міждержавної міграції: на постійне місце проживання з інших країн прибуло 698 осіб, а за межі України вибуло 312 осіб. Основними країнами виїзду були: США – 26,9 %, Нігерія – 13,8 %, Польща – 13,5 %, Німеччина – 10,3 %.

Починаючи з 2014 р., численні внутрішні переселення в Україні, спричинені анексією Криму та воєнними діями на Донбасі, мають вимушений характер. За інформацією Міжвідомчого координаційного штабу з питань соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб (ВПО), станом на 20 липня 2016 р. з невідконтрольних Уряду територій до інших регіонів України переміщено 1 млн 29 тис. 571 особа, у тому числі у тому числі з Донецької і Луганської областей 1 млн 7 тис. 112 осіб та Автономної Республіки Крим і міста Севастополь 22 тис. 459 осіб, серед яких 170 тис. 581 дитина та 495 тис. 93 особи з інвалідністю та похилого віку.

Згідно з оперативною інформацією з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції в інших регіонах України тимчасово розміщено 1 млн 98 тис. 505 осіб, з яких 184 тис. 505 дітей та 507 тис. 946 осіб з інвалідністю та похилого віку, у тому числі з Донецької і Луганської областей 1 млн 75 тис. 667 осіб та Автономної Республіки Крим і міста Севастополь 22 тис. 838 осіб.

Найбільше внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) розміщено у Луганській (292 тис. 631 особа), Харківській (196 тис. 369 осіб), Донецькій (151 тис. 911 осіб), Дніпропетровській (78 тис. 138 осіб), Запорізькій (69 тис. 906 осіб), Київській (59 тис. 669 осіб) та Одеській (42 тис. 675 осіб) областях.

Найменша кількість розселених у Тернопільській (2 тис. 489 осіб), Чернівецькій (2 тис. 828 осіб), Рівненській (3 тис. 373 особи), Закарпатській (4 тис. 314 осіб), Івано-Франківській (5 тис. 164 особи) та Волинській (5 тис. 243 особи) областях[3].

Після запровадження демократичних свобод, зокрема й свободи пересування, транскордонна мобільність населення України стрімко зростала передовсім за рахунок перетинів західного кордону. У 2013 р., тобто ще до анексії Криму та початку конфлікту на Сході України, вперше чисельність поїздок українців до Польщі перевищила кількість виїздів до Росії, яка традиційно найбільше відвідувалася громадянами України і з якою зберігався безвізовий режим. З початком конфлікту відбулося загальне зменшення кількості поїздок за кордон, передовсім за рахунок виїздів до Росії: у 2014 р. їх було майже на третину менше, ніж у 2013 р. Водночас, кількість виїздів українців до Євросоюзу продовжувала зростати – 10,5 млн в 2014 р., 12,5 млн в 2015 р. [2].

У процесі візової лібералізації з ЄС процедури оформлення віз для українців поступово спрощувалися, кількість шенгенських віз, виданих громадянам України, зростала. Якщо в 2010 р. українці отримали 1,28 млн шенгенських віз, то в 2013 р. – уже 1,56 млн. Причому 38,6 % цих віз були багаторазовими. У 2014 р. багаторазових віз було оформлено 52,4%. У 2015 р. – 56,8%. Цим частково пояснюється перше за десятиліття зменшення кількості оформлених шенгенських віз – українцям видано 1,35 млн шенгенських віз упродовж 2014 р., 1,19 млн у 2015 р. Ще одна причина скорочення чисельності віз – ріст кількості відмов. У 2010 р. частка відмов становила 3,83%, проте у

2013 р. скоротилася до 1,85%. В умовах війни вона знову почала зростати: 1,97% у 2014 р., 3,4% – у 2015 р. Інтенсифікації транскордонної мобільності українців у напрямку ЄС сприяють угоди про малий прикордонний рух, укладені з Угорщиною в 2007 р., Польщею та Словаччиною у 2008 р., Румунією – у 2014 р. Завдяки їм громадяни, які проживають у прикордонній смузі, можуть без віз подорожувати до сусідніх держав, заглиблюючись на їх територію на відстань від 30 км (Польща) до 50 км (інші сусідні держави). Наприклад, згідно з даними опитувань міжнародних пасажирів, мешканцями 30-кілометрової прикордонної зони здійснюється до 65 % перетинів кордону з Польщею. Постійно зростає чисельність українців, які проживають на території ЄС. У 2015 р. їх нараховувалось 905,2 тис. Вони становили понад 6 % іноземців із третіх країн на території Євросоюзу. Найбільше українців проживали в Італії (238 тис.), Польщі (336 тис.), Німеччині (112 тис.), Чеській Республіці (113 тис.) та Іспанії (84 тис.) [3].

З перших років незалежності ведуться дискусії щодо наслідків зовнішньої трудової міграції громадян України. Суперечки на цю тему загострюються через відсутність однозначної інформації щодо кількості та регіональних особливостей міграції українців за кордон. Різні розрахунки, опитування і дослідження свідчать про значні відмінності.

Так в огляді «Зовнішня трудова міграція населення України» за підтримки Світового банку, Українського центру соціальних реформ і Державного комітету статистики констатує, що наявні джерела адміністративних даних і регулярні обстеження не надають достовірних відомостей про міграційні процеси. Так форма статистичного обліку № 1-ТМ «Звіт про чисельність громадян України, які тимчасово працюють за кордоном» фіксує лише тих українських трудових мігрантів, які були працевлаштовані за допомогою офіційних посередницьких структур[4].

Ці дані можна назвати офіційними джерелами щодо масштабів міграційних процесів в Україні. Але ще є різні авторські методики вітчизняних науковців. Так Ю. Гуменюк, проаналізувавши різні джерела щодо міграційних переміщень, в тому числі і міжнародних, стверджує, що обсяг міграції сягає 4,93 млн осіб [5, с. 281], що складає 24,3 % працездатного населення країни, тобто майже кожен четвертий є трудовим мігрантом.

У складі внутрішньої регіональної міграції минулого року переважав рух населення з міських поселень до сільської місцевості на 276 осіб.

З інших регіонів України в область прибуло 4914 осіб, вибуло – 5758 осіб. Міжрегіональна міграція характеризувалася значними міграційними зв'язками з сусідніми областями. Найбільше міграційне скорочення сформувалося за рахунок еміграції в м. Київ (273 особи), Івано-Франківську (228 осіб) та Чернівецьку (126 осіб) області.

Серед прибулих в область з-за меж України іммігранти з країн СНД становили 50,5 %, з інших країн - 49,5 %. Серед вибулих з області за межі України 7,5 % виїхали до країн СНД і 92,5 % - до інших країн.

Отримані на основі різноманітних оглядів (попри відсутність точних даних) оцінки міграційних процесів засвідчують, що найбільш масовим та визначальним для економіки України є на сьогодні трудовий міграційний потік. Україна продовжує втрачати населення в результаті виїзду за кордон. Це вказує на дві проблеми: ризик втрати частини людського потенціалу, що особливо болюче в умовах демографічної кризи, а також нагальну потребу удосконалити облік міграції, оскільки статистичні дані необхідні для прийняття політичних рішень.

Міграційні процеси населення впливають на розвиток трудового потенціалу, оскільки суб'єктами міграції є переважно люди з високою працездатністю. Отже, у

місцях їх виїзду відбувається зменшення чисельності й погіршення якості структури трудових ресурсів. Характер впливу міграційних потоків на демографічну ситуацію і трудові ресурси залежить як від кількісного, так і від якісного складу мігрантів, які мають безпосередній вплив на трудовий потенціал як країни вибуття, так і країни, що приймає мігранта. Залежно від ознак класифікації, міграції можуть бути зовнішніми і внутрішніми як для країни, так і її регіонів, стаціонарними й тимчасовими (сезонними, маятниковими, епізодичними).

Зазначимо, що для мінімізації негативних наслідків міграції необхідно усувати причини, що спонукають людей до масштабної еміграції. Адже, якщо в країні не створено гідних умов для життя і праці, то неминуче люди будуть залишати країну в пошуках і гідного робочого місця та оплати праці, вищого рівня та якості життя. Відомо, що залишають країну не найбільш злиденні, а ті, хто має певні фінансові ресурси для міграції; ті, хто володіє такими особистими якостями, як заповзятливість, енергійність, схильність до ризику; володіє мовою і певними знаннями, вірою в себе. Зможні українці відсилають своїх нащадків на навчання за кордон для того, щоб вони потім там і залишались. Пересічному громадянину, навіть з вищою освітою, низькокваліфікована, але порівняно високооплачувана робота за кордоном сприймається як омріяний спосіб існування. З економічної точки зору зрозуміло, що людина, яка володіє певним людським капіталом, буде намагатись отримати від нього якомога більший зиск. У такому разі людину можуть утримати від трудової еміграції лише патріотичні почуття і (або) розуміння особистої відповідальності за майбутнє своєї країни.

Міграційні процеси мають досить багато негативних наслідків як для сімей, так і для цілої держави. Негативними наслідками міграції населення є окреме проживання членів родини та руйнація сімей; проблеми виховання дітей; зайнятість на простих низької кваліфікації роботах; часто нелегальна та напівлегальна зайнятість, на важких, ненормованих, шкідливих для здоров'я роботах; нижчий рівень оплати праці порівняно з місцевими працівниками; недоступність кваліфікованої медичної допомоги; загроза насильства з боку роботодавців; важкі побутові умови; загальна зневіра, втрата національної самосвідомості; набуття чужих звичаїв та невластивого менталітету.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Негативними наслідками міграційних процесів для держави є нерентабельність та втрати від вкладень в освіту й підготовку фахівців; втрата висококваліфікованих, найбільш економічно активних працівників; втрата сімейних цінностей у суспільстві; зменшення народжуваності; старіння нації, зростання демографічного навантаження на працюючих на внутрішньому ринку; зменшення податкових надходжень та відрахувань у соціальні фонди; зростання цін на товари та послуги на внутрішньому ринку при існуючій низькій купівельній спроможності основної маси населення. Тобто, є досить значна кількість причин, які посилюють міграційні процеси, і водночас існує низка негативних наслідків від міграції населення за межі країни як для кожної сім'ї зокрема, так і для держави загалом.

Основою державної еміграційної політики мають стати міждержавні угоди з країнами – потенціальними споживачами нашої робочої сили, які базуватимуться на міжнародному праві, що забезпечить політичні та соціальні гарантії працівникам-емігрантам, виходячи з таких принципів: юридичної й економічної свободи громадян будь-якої країни; економічної доцільності обміну трудовими ресурсами; визнання міждержавного обміну робочою силою важливим елементом міжнародних економічних відносин; ротації основної маси мігрантів

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що Україні вкрай необхідно зберегти свій людський потенціал. Зупинити відтік працездатного економічно активного населення можна, лише забезпечивши створення умов для ефективного його використання. Такими умовами є високопродуктивні робочі місця, на яких випускають конкурентоздатну продукцію, що користується попитом на внутрішньому і світовому ринках. Тому міграційна політика має розроблятися разом зі стратегією соціально-економічного розвитку країни на основі системного і комплексного підходу, спрямованою на створення привабливого інвестиційного клімату, відновлення довіри до влади, ефективне використання людського потенціалу, забезпечення високих стандартів життя.

Список літератури

1. Статистичні дані Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Надточій, А. О. Причини зовнішньої трудової міграції та оцінка її наслідків для економіки України / А.О. Надточій // Теорія та практика державного управління. – Вип. 1 (48). – 2015. – С. 1-8.
3. Міжнародна організація з міграції (МОМ) Представництво в Україні. Міграція України: факти і цифри 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf.
4. Малиновська, О. Міграційна політика в Україні: формування, зміст, відповідність сучасним вимогам [Електронний ресурс] / Олена Малиновська // Аналітична записка. – Режим доступу: <http://www.ier.com.ua/files//publications>.
5. Міжнародна трудова міграція: методологічний та організаційний аспекти: монографія / Ю. П. Гуменюк. – Тернопіль: ТНЕУ, 2013. – 619 с.

References

1. *Statystychni dani Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrayiny*. (2016). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Nadtochiy, A. O. (2015). Prychyny zovnishn'oyi trudovoyi mihratsiyi ta otsinka yiyi naslidkiv dlya ekonomiky Ukrayiny. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya*, 1 (48), 1-8.
3. *Mizhnarodna orhanizatsiya z mihratsiyi (MOM) Predstavnytstvo v Ukrayini. Mihratsiya Ukrayiny: fakty i tsyfry 2016*. (2017). Retrieved from: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf.
4. Malynovs'ka, O. (n.d.). Mihratsiyna polityka v Ukrayini: formuvannya, zmist, vidpovidnist' suchasnym vymoham. *Analitychna zapyska*. Retrieved from: <http://www.ier.com.ua/files//publications>.
5. Humenyuk, Yu. P. (2013). *Mizhnarodna trudova mihratsiya: metodolohichnyy ta orhanizatsiynyy aspekty*. Ternopil': TNEU.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2017 р.